

Arnold Jan Scheer

Zwarte Sinterklazen

Over Pieten en ander heidens volk

PAPIEREN TIJGER

Inhoud

Kritisch journalist of advocaat van de duivel	7
Het is een vreemdeling zeker, die verdwaald is zeker	9
De opinieleiders	14
De boetedoening	18
Het signalement	20
Het roet	25
Het berenfeest	31
De Vale Ouwe	37
De kindervriend	39
De roe en de ontvoeringen	41
De straf	44
De schelm	49
Feesten met de duivel	51
Het kinderfeest	53
De oude botten van de Sint	55
De eeuwige strijd	59
De bladermannen	62
Zwarte Mummies	66
De oude kerstman	69
De Oud en Nieuw Klazen	71
Groene Klazen	74
De Perzische Sint en Piet	76
De tweede persoonlijkheid	81
Sint Maartens' roet	83
Het moment van toverij	84
Bezoek aan de Onderwereld	87
De bezwangerende Sint	93
Besmette volkskunde	95
Sunderums en Sunneklazen	98
De Sint die zich van het dak stort	101
Immaterieel meesterwerk	103
Fositesland	111
Extase	114
Witte Mummies	118
De stam van Mandela	122
Het instituut	125
Bloedige gevechten	130
De gotspe	136
De tijdstolp	139
De Untersberg	144
De roetvegenpiet	149
Dansen met geweien	151

Weerwolven 155
Roes 162
De sterke vrouw 163
Zwarte voorouders 168
Vedische Zwarte Pieten 170
Surprise 174
De polderpiet 177
De trickster 185
Dankwoord 189
Toegift 190

Kritisch journalist of advocaat van de duivel

Professor Verene Shepherd, voorzitter van de werkgroep *Experts on People of African Descent* in 2002 ingesteld door de Mensenrechter van de VN, zei najaar 2013 dat het Sinterklaasfeest een terugkeer naar het kolonialisme is. Ze ontketende een storm van reacties. Het werd een zaak van wereldformaat.

CNN, Al Jazeera en de BBC stuurden hun verslaggevers.

Commentatoren van kranten als *The Washington Post* meenden dat Nederland een racistisch land is. ‘Als idioten verklede blanken met zwarte gezichten zijn geen onschuldig kerstvermaak zoals de Nederlanders beweren’, schreef *The Guardian*¹.

Shepherd vraagt zich af waarom Nederland twee Sinten nodig heeft. Discussie-aanjager/activist Quincy Gario, gaat zover te stellen dat iedereen die zijn gezicht zwart schminkt, een racist is. Veel Nederlanders reageerden als door een wesp gestoken. Een ‘Pietitie’ kreeg in twee dagen 1,7 miljoen ‘likes’ op Facebook.

De geest was uit de fles, de vlam in de pan. Tijdens de landelijke intocht van dat jaar liepen bewapende Pieten in kogelvrij vest mee. Geen van hen droeg gouden oorknopen. De bisschop werd in Zoetermeer met stenen bekogeld en Utrechters die een buurtfeest met gekleurde Pieten organiseerden werden met de dood bedreigd.

‘De rechtbank is een drempel overgegaan die ik zelf niet heb willen nemen’, merkte de Amsterdamse burgemeester Van der Laan op, na de gerechtelijke uitspraak waarin gesteld werd dat Zwarte Piet een racistisch stereotiep is en een inbreuk op het privéleven van zwarte mensen.

Als iemand in januari rondgaat als hert of stier, dat wil zeggen: zichzelf tot een wild dier maakt en zich kleedt in de huid van een kuddedier en de kop van een beest opzet... drie jaar penitentie, omdat dit duivels is.

(uit: Liber Paenitentialis van Theodorus, aartsbisschop van Canterbury, zevende eeuw na Christus).

Arnold-Jan Scheer, journalist, theater- en televisiemaker (o.a. *Showroom, Paradijsvogels*) maakt sinds dertig jaar reizen naar onbekende Sinterklaasvieringen in alle uithoeken van Europa en doet tegelijkertijd onderzoek naar de wortels van het ritueel. Altijd heeft hij een filmcamera bij zich; een documentaireserie is in de maak. Hij ontdekt dat het Sinterklaasfeest teruggaat op natuurrituelen van ver vóór de jaartelling. Dat Zwarte Piet van oorsprong

¹ Black Pete: Dutch relic of Christmas past prompts racism row, *The Guardian*, 6 december 2013.

een Afrikaan zou zijn blijkt een misvatting die pas in de negentiende eeuw voet aan de grond kreeg.

Scheer voert de lezer aan de hand van verbazingwekkende feiten terug naar de diepere lagen van het feest. Dit baanbrekende verhaal over Sinterklaas en zijn helper onthult een diep trauma: de doorgesneden band tussen mens en natuur en de verbreking van ons pact met de dieren.

Arnold Jan Scheer op schoot bij de anonieme klerk van koning Béla van Hongarije.

© Ellis Michelle Scheer

Oudejaarsavond 2013, 17.05 uur. Ik huur een auto en ben op weg naar een bestemming waar ik al jaren van droom.

Karoly, een Amsterdamse fotograaf die nog met magnesium flitst, heeft me getipt. Hij is half Hongaars en heeft een paar jaar in deze verlaten streek gewoond, hoog in de bergen. Niet ver van de Albanese grens in Grieks Macedonië liggen de dorpjes zeer verspreid. Twintig kilometer in de omtrek woont echt niemand. Het is een onherbergzaam gebied. De jacht op bruine beren is er sinds 1996 verboden, maar lynxen zijn er onbeschermd en wolven leveren zelfs geld op, want ze roven de schapen. Je kunt er het water uit de beken drinken.

Dit is misschien al mijn veertigste reis in het midden van de winter. Altijd zoek ik dit soort afgelegen streken op. Het is een obsessie, een fascinatie die ik heb overgehouden uit mijn jeugd, toen ik als zesjarige na de oorlog met mijn ouders mijn eerste zeereis (in mijn herinneringsdroom per stoomschip) over de Zuiderzee maakte naar de Veluwe, waar een zogenaamd achtergebleven boerenbevolking woonde.

Mijn gps-navigatie werkt niet in Macedonië, de kaarten en de plaatsnaamborden zijn in archaisch Grieks geschreven en bieden geen enkel soelaas. Het lijkt wel spijkerschrift. Ik bevind me niet in het zonovergoten, witgekalkte, strakblauwe Griekenland uit de folders. Tijdens deze kortste dagen is het er grauw, mistig en het schemert alweer. Ik heb nog een paar honderd kilometer te gaan over een vrijwel verlaten weg. Ik hoor op dit tijdstip thuis te zitten bij mijn familie.

De avonden ervoor heb ik opgetreden op een theaterfestival. Gisternacht ben ik daar om half vijf vertrokken. Na een overstap in Frankfurt ben ik in de streek van Alexander de Grote in Thessaloniki – in Grieks Macedonië – geland en oververmoeid. Ik rijd dan ook verkeerd en kom in een klein dorp aan de rand van een meer. Overal hangen kerstslingers van knipperende gekleurde lampjes. Ik stop bij een neon verlicht cafe vol oude mannen aan bordspellen. Ze bieden de vreemdeling iets heftigs te drinken aan, het is immers oudejaarsavond, maar ik wil alleen een slaapplek. Het is onverantwoord om de bergen in te gaan als het zo donker is. Even later komt er een zwart gekleed oud vrouwtje binnen dat een hotelletje beheert en weer wat later val ik gekleed in slaap. Ik mis de jaarwisseling, want er is hier geen vuurwerk.

13 Plaatsnamen en geografische liggingen zijn in de komende hoofdstukken soms niet vermeld, omdat buitenstaanders niet welkom zijn, gevaar lopen, een bepaald soort toerisme of publiciteit niet op prijs wordt gesteld, of omdat de bevolking de riten lokaal wenst te houden.

Tijdens de ochtendschemer ga ik de kale bergen in. In de verte komt me voor de tweede keer een slingerende auto tegemoet, nu op mijn weghelft. Mijn grootste angst is echter dat ik het ritueel mis waarvoor ik kom, want het zou voor zonsopkomst beginnen.

In een steil tegen de berg gebouwd dorp hoor ik uit een Grieks Orthodoxe kerk het luide gezang van een priester komen. Er zitten wat onverstanebare oude mannen buiten. Op zulke momenten voel ik me net Jonathan Harker op weg naar Vlad, de graaf.

Ik heb duizenden kilometers gevlogen, een gehuurde camera bij me en ik weet uit eerdere ervaringen wat me misschien te wachten staat: belangstelling van buitenstaanders voor gebruiken die voor hen onbegrijpelijk zijn, wordt hier niet op prijs gesteld. Een uur later houdt de weg op en rest alleen nog een pad dat bestaat uit glibberige gele modder die tegen de auto spat. In een dorp van pakweg twintig huizen brandt ergens kerstverlichting. De deur is gesloten. Toeteren helpt niks, nergens reageert iemand. Het is een spookdorp met loslopende verwilderde honden. Volgens de kaart zit ik allang in Albanië. Hoog boven me cirkelt traag een grote roofvogel op zoek naar kadavers.

Over mijn toeren rijd ik anderhalf uur lang terug naar de zingende patriarch en weer later vind ik de brug naar de andere kant van de rivier, die ik over had ontmoeten. Weer haarspeldbochten, mist, vallend gesteente, rotsblokken op kapot asfalt.

Daar doemt het dorp op dat ik herken van de foto en waarvan de naam voor mij inmiddels een betoverende klank heeft, maar die onuitspreekbaar is. Een dorp met een rite uit prehistorische tijden.

Het ligt verscholen in een diepe bergkom, al duizenden jaren. Tussen hier en de volgende nederzetting staan geen huizen. Ik heb het gehaald, maar het is al twee uur in de middag. Ik hoor geen gerucht en krijg de camerakoffer niet open.

Even later haal ik enigszins opgelucht adem. Eindelijk een geluid dat ik uit duizenden herken. Ik hoorde het al op verschillende plekken in Europa in ijle berglucht: primitief fanatiek gerinkel en gelui van ijzeren bellen: ketelmuziek die doet denken aan de beschrijving van de *Wilde Jacht*. Het geluid zou worden voortgebracht door de mysterieuze schare gestorven krijgers die in heel Indo-Europa tijdens de midwinter langs de hemel trekt.

Ik klim in de richting van het geluid en hoor door het bellengelui heen, trommel- en blaasmuziek. Dichterbij zie ik mannen in schapehuiden, met bellengordels om en met pikzwarte gezichten!

Ze dansen voor de Orthodoxe kerk, springen hoog op, beide benen in de lucht, armen ook. Op de de muziek van een looporkest dat uitheems klinkt: oosters, zigeuner-, klezmerachtig, pentatonisch. Het zijn vijf trance opwekkende tonen, steeds herhaald, zoals in oude Dionisische ritens. Ze zien me en ik begrijp uit hun reacties dat ik welkom ben. Niet alleen zij zijn pikzwart geschminkt, de omstanders hebben ook roetvegen op het gezicht.

Ze lopen af en toe een erf op, halen daar een oud krom vrouwtje, zeker iemands oma uit haar huis en dansen met haar in een kring, waarna zij een twintig eurobiljet onder de buisjes van de ventieltrombone schuift.

Grieks Macedonië. Filmbeeld © documentaire *Wild Geraas*.
Quincy Gario: 'Iedereen die zijn gezicht zwart schminkt is een racist.'

Terwijl ik het eerste onscherpe beeld via de monitor controleer, roepen ze me omdat er voor de kerk iets gebeurt wat ik moet zien: een jonge vrouw in Macedonische klederdracht wordt op een houten ladder getild en hoog tussen hen in naar het dorpspleintje gedragen, het orkestje voorop.

Midden op de weg stoken ze een vuur waar ze omheen gaan zitten om schapenvlees te roosteren. Ze gieten wijn uit leren zakken bij elkaar in de mond. Ook drinken ze zelfgestookt vuurwater uit glaasjes. Ze gieten ook mijn mond vol en als die overstromt, draaien ze het kraantje snel dicht.

Terwijl ik uitrust op een muurtje, komt een ongeveer veertigjarige, niet onknappe vrouw uit een van de huisjes. Haar kapsel is westers en ze spreekt Engels. Ze is hier geboren en woont nu in Amerika. Ze vertelt dat ze op bezoek is bij haar bejaarde ouders. Ze brengt me koffie en zelfgemaakt Grieks nieuwjaarsgebak.

‘Het heeft altijd bestaan,’ zegt ze. ‘Mijn grootvader van 82 deed al aan dit ritueel mee. Het gaat terug tot ver vóór het christendom, tot Dionysische tijden.’

Meer dan 3000 jaar geleden was Dionysos de in Griekenland vereerde god van de geestvervoering, de extase en de groeikracht. Zijn cultus stamt van nog verder terug, uit Anatolië en het Frygische koninkrijk. Uit een vroege periode van de landbouw.

‘Het roet brengt geluk voor het komend jaar. Wie niet met roet ingesmeerd is, heeft geen goed jaar. De zwartgeschminkte mannen heten *Barbousos*.’ Eén van de glimmend zwart geschminkte mannen, hij lijkt me de leider van het ritueel, maakt zich los uit de dansenden en komt bij ons staan.

‘Het is roet gemengd met varkensboter,’ legt hij uit. Plotseling veegt een andere pikzwarte man zijn gezicht aan de wangen van de vrouw af. Ze praat nauwelijks verstoord verder: ‘Dit zwartmaken is als een masker opzetten. Het is een manier om je persoon te verbergen. In Dionysische tijden droegen deze mannen ook al maskers en schaapshuiden. Ze stalen worsten en andere dingen en haalden streken en grappen uit. De *Barbousos* beelden de *Kalikantzaroï* uit.’

In het volksgeloof wonen deze *Kalikantzaroï*, – een soort trollen – onder de grond. Ze komen alleen in de twaalf dagen van de kersttijd tevoorschijn, om op zes januari weer te verdwijnen. Op Cyprus rennen mannen als *Kalikantzaroï* vermomd door de straten. De oorsprong van de mythe is oeroud. De mensen uit die oude tijden geloofden dat ze de zielen uit het dodenrijk Hades waren. Als ze open deuren of vensters ontdekten, mengden ze zich onder de overledenen. Waren die gesloten, dan vonden ze altijd een weg naar binnen, bijvoorbeeld door een opening in het dak. De opening waardoor de rook kon ontsnappen.

De mannen dansen nu hand in hand in een kring. Tussen hen in de jonge meisjes, ook zwart ingesmeerd. Ik krijg ook pikzwarte vegen in het gezicht.

Jaarwisseling in Grieks Macedonië.

Met roet ingesmeerde vrouwen in het dorp.

‘Waarom werd die vrouw op de ladder naar het dorpsplein gedragen?’ vraag ik. Het blijkt geen vrouw te zijn, maar een jongen in travestie. Het ritueel beeldt ‘het stelen van een bruid uit de bergen’ uit.

Het dansen van de *Barbousos* wordt steeds uitbundiger, ze zingen vol dronken overgave, vallen elkaar om de hals als dood gewaande broeders, gaan midden op de weg liggen en rollen schaterend over elkaar heen. Ze lijken in een soort extase. Het is deze nieuwjaarsochtend voor zonsopkomst begonnen en zal doorgaan tot diep in de nacht.

‘Ze dansen elk jaar op het plein vóór de kerk, terwijl de dienst nog bezig is,’ vertelt mijn tolk, ‘omdat ze er niet in mogen. De Grieks Orthodoxe priester noemt het ritueel van de zwart geroete mannen heidens en illegaal. Hoewel de rite en het Grieks Orthodoxe geloof al eeuwen naast elkaar leven. Vroeger was er ook een duivel bij.’

Sommige dorpelingen hier menen dat de rite eigenlijk ouder is dan Dionysos en sjamanistische wortels heeft.¹⁴

Ben ik op een oer-oorsprong van het roet, de *roots* en de roe gestuit?

Mijn tolk.

Filmbeeld © documentaire *Wild Geraas*.

14 Een sjamaan (een woord uit het Toengoezisch, een Siberische taal) is een ziener(es) die in zijn of haar gemeenschap de communicatie met de geestenwereld (overleden voorouders) onderhoudt, ondermeer magie aanwendt om zieken te genezen en voorspellingen doet, vaak door een extatische trance. Het sjamanisme dateert uit de jagers-verzamelaarstijd van Europeanen. Het wordt tot op heden gepraktiseerd, onder andere in Siberië.